

Elemente pentru o analiză sociologică a comportamentului cultural-urban

Mihai Milca, Vl. Tismăneanu

Laboratorul de studii și cercetări sociologice al I.P.C.T.

Municipiul București, metropolă modernă în care își desfășoară activitatea și viața cotidiană circa două milioane de locuitori, constituie, prin ansamblul proceselor sociale ce au loc pe raza sa teritorială, un cadru socio-cultural de vaste dimensiuni și rapide mutații. Pe fondul unor macro-procese sociale (industrializare, modernizare a echipamentelor industriale și civile, perfecționare a calificării forței de muncă, fixarea și relocarea rezidențială a populației în zone nou construite, extinderea rețelei de servicii către populație și a dotărilor social-culturale) apar și se consolidează un *mod de comportament cultural-urban* caracteristic marilor aglomerații umane. Așa se face că, în prezent, se afirmă și potențarea unor trăsături proprii culturii socialiste — expresie a intervenției conștiente a factorului politic prin intermediul său de valori și instituții. Această idee a stat la baza cercetării sociologice pe care am efectuat-o pe parcursul a doi ani (1976—1977)*, cercetare prin care am căutat să surprindem, plecând de la exigențele politicii culturale a partidului în actuala etapă, de la necesitatea eficientizării activității cultural-educative și artistice de masă, a perfecționării cadrului și formelor activităților de petrecere a timpului liber (*loisir*), o schiță de *profil cultural* al populației bucureștene, de natură să permită o mai profundă cunoaștere a stărilor de lucruri reale, în măsură să furnizeze factorului decizional (conducerea municipiului) informații mai exacte, menite să contribuie la o mai judicioasă fundamentare a acțiunilor de politică culturală, la o mai bună orientare a muncii în acest domeniu.

Extinderea preocupărilor legate de această zonă de cercetare este inseparabilă, credem, de generoasa idee existentă în *Programul partidului* conform căreia, pe măsura mersului său înainte, „societatea va urmări satisfacerea în tot mai bune condiții — pentru toți cetățenii — a necesităților de învățămînt, ocrotire a sănătății, odihnă, cultură, asumindu-și într-o măsură tot mai mare sarcina creșterii și îngrijirii tinerei generații, asigurării unor condiții de viață demne pentru bătrîni. Aceasta va contribui la acoperirea unitară a unor nevoi generale, nu în funcție de venituri, ci de cerințele fiecărui individ, de necesitățile concrete, diferențiate ale dezvoltării omului, ale înfloririi personalității umane”¹.

Scopul și obiectivele studiului. *Ipoteze și indicatori.* Ținînd seama de multitudinea determinațiilor politico-ideologice și propriu-zis sociologice, am căutat ca prin analiza eficacității unor rețele cultural-educative din municipiul București, să plecăm deliberat nu de la studierea „performanțelor” acestora în raport cu o funcționalitate „ideală”, presupusă de noi, ci de la realitatea impactului lor asupra anumitor categorii de populație bucureșteană. De aceea, ni s-a părut utilă investigarea ansamblului de *interese și practici culturale* și de *loisir*, ale acestor

* Cercetarea la care ne referim s-a realizat în cadrul Laboratorului de studii și cercetări sociologice-IPCT, la solicitarea C. E. al C.P.M.B., beneficiari nemijlociți fiind Direcția Tehnică a C.P.M.B. și Comitetul pentru Cultură și Educație Socialistă al Municipiului București. Au fost întreprinse două anchete pe bază de chestionar: în 1976 asupra unui eșantion reprezentativ de populație în zona Berceni, iar în 1977 asupra unor colectivități statistice din întreprinderile CPL Pipera și Fabrica de calculatoare electronice București. În diverse etape ale cercetării au colaborat la înregistrarea unor informații din teren și la prelucrarea unor date: cercetătorii Alecu Gheorghe, Ioanid Radu, Nicolau Cezarina, Răducanu Maria, Runceanu Emilia și statisticienii Manolescu Ioana, Mateescu Elena, Pavel Tatiana.

¹ Programul Partidului Comunist Român de *făurire a societății socialiste multilaterale dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Edit. politică, 1975, p. 89.

categorii de populație, așa cum se prezintă în momentul de față, ca expresie și reflex al nevoilor social-culturale ce se definesc în cadrul relației dintre cererea și oferta culturală și de *loisir*, atât în ceea ce privește volumul, distribuția, calitatea echipamentelor social-culturale și de petrecere a timpului liber, cât și în ceea ce privește activitățile cultural-educative în interiorul sau în jurul acestora, percepute ca atare.

Astfel, în prima etapă a studiului (1976) s-a urmărit, mai ales, analiza relațiilor între cadrul de viață urban-industrial și structurarea intereselor și practicilor culturale și de *loisir* ale populației bucureștene dintr-o zonă rezidențială nou-construită (Berceni), cercetându-se :

1. influențele cadrului de viață al vecinătății (cartierului) asupra unor aspecte ale comportamentului socio-cultural urban al populației cercetate (satisfacție-insatisfacție față de amplasarea și funcționarea unor dotări comerciale, unități de prestări servicii etc., timp și arii de deplasare pentru solicitarea unor echipamente social-culturale din zona centrală a orașului);

2. influențele tipului de familie asupra structurării intereselor și practicilor culturale și de *loisir*;

3. structurarea intereselor și practicilor culturale și de *loisir* ale populației investigate în raport cu unele caracteristici individuale (ocupație, venit, nivel de instrucție, apartenență politică);

4. „constelațiile”* de interese și practici culturale și de *loisir* (omogene-eterogene; dominante-compensatorii etc.) de natură să permită depistarea unor centre de interes cultural și de *loisir* la nivelul populației cercetate, care să justifice implantarea unor echipamente în zonă, restructurarea și tipizarea echipamentelor și ansamblurilor culturale.

În etapa a doua (1977) s-a avut în vedere, pe de o parte, adîncirea analizei unor concluzii ale etapei precedente, mutîndu-se aria de investigație de la zona de rezidență către locul de muncă (întreprinderi industriale reprezentative pentru actuala fază de dezvoltare economică), pe de altă parte, introducerea în studiu a dimensiunii *aspiraționale* culturale și de *loisir*, precum și cea a *activismului* cultural. S-a urmărit, așadar :

1. relevarea raporturilor existente între interesele, practicile culturale și de *loisir* și „constelațiile” de aspirații culturale;

2. relevarea locului și rolului acestor aspirații în ansamblul aspirațiilor sociale (legate de cadrul de viață urban, vecinătate, locuință, familie, profesie și loc de muncă etc.);

3. structura și intensitatea anumitor aspirații culturale și de *loisir* în direcția lărgirii orizontului de cunoștințe politico-ideologice și cultural-științifice;

4. relevarea unor opinii și atitudini privind desfășurarea Festivalului național „Cîntarea României”.

Conceptele fundamentale cu care s-a operat pe parcursul cercetării au fost cele de *interese* (expresie a nevoilor culturale și de *loisir* ale indivizilor ce apar ca raport între cererea și oferta de activități culturale și de *loisir*), de *practici* (satisfacere a intereselor culturale și de *loisir*) și de *aspirații* (dorința de satisfacere a intereselor culturale și de *loisir*). Aceste concepte au fost operaționalizate pe baza unui inventar de activități culturale și de *loisir* — de la informare, comunicare, contact social, la consum mass-media, destindere, divertisment etc. S-a urmărit apoi, pe lângă depistarea *prezenței* (*absenței*) interesului pentru respectivele activități, decelarea *intensității* acestui interes (gradul de interes). *Prezența* (*absența*) practicii a fost surprinsă avîndu-se în vedere *frecvența* satisfacerii respectivelor interese, precum și genurile preferate ale unui interes exprimat.

S-a avut în vedere faptul că determinațiile spațio-temporale ale vieții cotidiene în mediul urban își pun amprenta, dacă nu chiar condiționează, sau își exercită influența asupra timpului dedicat activităților culturale și de *loisir*, asupra posibilităților de satisfacere a lor prin solicitarea frecventă a unor echipamente culturale și de *loisir*. S-a mai luat în considerație prefigurarea unor eventuale „constelații” de interese, practici și aspirații, care să constituie punctele nodale ale unui model cultural urban. Reținem în studiul de față o serie de ipoteze care au ghidat cercetarea mai ales privind raporturile dintre interesele, practicile și aspirațiile culturale și de *loisir* :

1. cu cît interesele culturale și de *loisir* tind să se constituie mai mult în „constelații” de interese omogene, cu atît crește nivelul intensității practicilor culturale și de *loisir* corespunzătoare;

2. cu cît scade nivelul aspirațiilor legate de nevoile de locuire, muncă, confort urban etc., cu atît crește nivelul aspirațiilor culturale și de *loisir*;

* Conceptul de „constelații” de interese și practici culturale și de *loisir* a fost propus de sociologul belgian Axel Gryspeerdt în lucrarea sa *Sociologie des intérêts culturels*, Bruxelles, Edit. Vie Ouvrière, 1974.

3. cu cât crește nivelul frecvenței activităților culturale și de *loisir*, deci al practicilor de acest fel, cu atât crește nivelul aspirațiilor, „constelațiile” de practici suprapunându-se peste „constelațiile” de aspirații privind aceste practici;

4. cu cât vechimea rezidenței în capitală, calificarea, instrucția, intenția de perfecționare profesională etc. prezintă valori mai ridicate și legături mai puternice între ele — deci fixarea unui model cultural urban este mai puternică — cu atât crește gradul de fixare al „constelațiilor” de aspirații sociale, culturale și de *loisir*;

5. cu cât nivelul de satisfacție legat de locuință, viață profesională, viață familială etc. este mai ridicat, cu atât este mai mic decalajul între practicile actuale culturale și de *loisir* și aspirațiile referitoare la acestea.

Aceste ipoteze au fost detaliate și clarificate pe parcursul cercetării, majoritatea dintre ele fiind validate.

Problematica aspirațiilor sociale și culturale în mediul urban. În epoca noastră devine tot mai evident faptul că ansamblul aspirațiilor culturale și de *loisir*, examinat din punct de vedere sociologic, este pe de o parte solidar cu ansamblul altor aspirații sociale și, pe de altă parte, constituie un mod de exprimare a relațiilor dintre interesele și practicile culturale și de *loisir*, al gradului de conștientizare și reprezentare, de formulare a unor proiecte, dorințe, revendicări cu caracter social și cultural. Orice aspirație socială presupune o interconexiune de procese psihologice incluzând reprezentări, interese, nevoi, proiecte, valori, norme etc., care se raportează la obiecte materiale sau ideale (la instituții sau la mesaje culturale, la echipamente sau la activități culturale și de *loisir*). Astfel, sistemul aspirațiilor culturale și de *loisir* se prezintă ca un subsistem al sistemului aspirațiilor sociale ale indivizilor sau colectivităților, incluzând cele mai diverse sectoare ale vieții sociale, cele mai diverse cadre macro și microsociale de apartenență și referință.

Principalele aspirații sociale și culturale care au stat în atenția noastră, ținând seamă de specificul mediului urban ce le generează, accentuându-le sau diminuându-le în structura, dinamica și intensitatea lor, au fost cele referitoare la: 1. habitat (atât locuința cit și condițiile de locuit); 2. zona rezidențială imediată; 3. serviciile publice; 4. transportul public; 5. situația economică a familiei; 6. profesia și exercitarea meseriei; 7. viața de familie și intențiile privind realizarea socială a copiilor; 8. informare-comunicare; 9. divertisment, destindere.

În cadrul sistemului de aspirații sociale și culturale ce caracterizează populația studiată de noi, apariția și extensiunea unui set de aspirații referitoare la zona rezidențială imediată (cartier sau vecinătate) reprezintă o expresie a gradului de integrare a populației respective într-un mod de viață urban, indică măsura constituirii și manifestării unui *comportament cultural-urban specific*. Aceste aspirații se află în strinsă legătură cu cele referitoare la locuință precum și cu cele culturale și de *loisir*, putându-se observa o anumită orientare, mai mult sau mai puțin conștientă, a aspirațiilor culturale și de *loisir* ale populației spre echipamente și activități la nivelul zonei rezidențiale imediate sau la nivelul altor zone (în special zona centrală). În etapa 1977 am urmărit să configurăm, pe baza răspunsurilor celor anchetați în legătură cu preferințele privind necesitatea implantării unor echipamente social-culturale resimțite în mod deosebit, precum și privind asigurarea unor facilități la acestea (inclusiv calitatea serviciilor), structura și intensitatea unor aspirații față de dotările social-culturale ale zonei rezidențiale imediate: 64,5% din subiecții anchetei și-au dat seama de necesitatea implantării la nivelul zonei lor rezidențiale imediate a unor magazine specializate și complexe comerciale; 42,9% a unor echipamente culturale și de *loisir*; 42,5% extinderea liniilor de transport în comun; 39,5% extinderea spațiilor verzi, a terenurilor de sport și de joacă pentru copii; 37,5% necesitatea evitării poluării sonore și a aerului; 19,7% extinderea rețelei de prestări servicii către populație; 18,7% extinderea rețelei de creșe, grădinițe, școli; 14,7% extinderea rețelei de asistență medicală. În comparație cu rezultatele anchetei din etapa 1976, asupra unei populații concentrate într-o zonă rezidențială subdotată, a reieșit faptul că aspirațiile referitoare la dotările social-culturale ale zonei rezidențiale imediate pentru un eșantion de populație dispersată pe întreg teritoriul Capitalei, se structurează nu în raport cu absența unui tip de echipament (de ex. cinematograful în zona Berceni), ci în raport cu *posibilitatea solicitării concomitente a unor echipamente comerciale și culturale sau de loisir, în condițiile ameliorării transportului public*. Analiza ulterioară a permis să se desprindă o concluzie importantă, și anume că existența unei legături semnificative între exprimarea acestor preferințe, nivelul relativ scăzut al practicilor culturale și de *loisir* și intensitatea aspirațiilor legate de acestea constituie *o unită problemă*: cea a distribuirii armonioase în toate zonele rezidențiale nou construite ale Capitalei a unor echipamente culturale și de *loisir* care să se afle integrate cu spațiile comerciale de uz curent (cotidian sau săptămânal).

„Constelații” de practici și aspirații culturale și de *loisir*. În cursul etapei 1976 a cercetării, principalele concluzii priveau, mai ales, apariția și manifestarea unor „constelații” de interese

și practici culturale și de *loisir*. Cu aceasta s-a putut constata faptul că fizionomia „constelațiilor”, dată de structura și intensitatea unor relații în interiorul ansamblului de interese sau/și de practici presupune o joncțiune a acestora sau, mai precis, o tensiune între exprimarea intereselor și satisfacerea lor prin practici corespunzătoare.

Așa cum am presupus și cum avea să se confirme pe parcursul anchetei din 1977, exprimarea și manifestarea intereselor, practicilor și aspirațiilor culturale și de *loisir*, sint determinate, la nivelul populației cercetate, într-o considerabilă măsură, de conștientizarea ideii de timp liber, pe de o parte, ca și de ponderea activităților de timp liber în bugetul de timp al acestei populații, pe de altă parte. Accepțiile atribuite noțiunii de timp liber de către subiecții interogați par să păstreze, la prima vedere, un caracter de echivocitate. Cu toate acestea, analiza datelor culese a evidențiat că, dincolo de multitudinea, de polimorfismul intereselor și practicilor culturale și de *loisir* existente, tind să se structureze anumite *ierarhii de interese și practici predominante*, pe care am convenit a le numi „constelații”. Apărute fie din articularea unor interese și practici, apropiate prin natura lor, fie din juxtapunerea unor interese și practici separate, aceste „constelații” reprezintă, în fapt, un agregat ce reflectă atât omogenitatea și complementaritatea unor competențe ce se exercită într-un cîmp de interese și practici solidare sau limitrofe, cît și eterogeneitatea și fragmentaritatea unor competențe ce se exercită în absența unor criterii ordonatoare. În acest sens, s-a întocmit mai întâi o matrice a coeficienților de corelație între interesele și/sau practicile culturale și de *loisir*, din care au fost apoi extrasi acei coeficienți ce prezentau valori reflectînd existența unor legături puternic semnificative, astfel ca din ierarhizarea lor să rezulte un inventar al celor mai consistente relații între diversele interese (practici). Prin compararea succesivă aveau să se detașeze interesele și/sau practicile dominante aflate în strînsă conexiune, configurînd mai multe „constelații”, referitoare fie la activități de *loisir* cu caracter de consum de tip *mass-media*, fie la activități de *loisir* cu divertisment și destindere sau la activități de *loisir* centrate pe locuință (viață de familie). În etapa 1977, același procedeu a fost utilizat pentru depistarea „constelațiilor” de practici și aspirații culturale și de *loisir* obținîndu-se, în ceea ce privește practicile populației muncitorești rezultate cuasi-identice cu cele obținute din studierea practicilor culturale și de *loisir* ale unei populații cuprinzînd diferite categorii ocupaționale, de vîrstă etc., cu precizarea că acestea din urmă evidențiau o configurație mai clară; ceea ce ne îndreptățește să considerăm că, indiferent de ansamblul studiat (interese, practici sau aspirații culturale și de *loisir*), „constelațiile” își păstrează structura, aparînd ca cele mai sigure repere, în măsură să contribuie la definirea și explicarea unor tipuri specifice de comportament cultural-urban, reprezentative la nivelul Capitalei în momentul de față.

Din punct de vedere metodologic ținem să relevăm aplicarea analizei factoriale asupra unui set de 28 de indicatori ai aspirațiilor culturale și de *loisir*, fapt ce a pus în evidență existența mai multor factori ce structurează acest domeniu.

Asemenea analize factoriale au fost aplicate în egală măsură asupra altor seturi de indicatori, precum cei legați de lărgirea orizontului de cunoștințe în diverse domenii sau cei privind proiecte de cheltuieli pentru satisfacerea unor necesități social-culturale.

Principalele constatări și concluzii ale cercetării. În urma analizei și interpretării datelor rezultate din anchetele de teren amintite, se pot avansa următoarele concluzii:

1. Problematika intereselor, practicilor și aspirațiilor culturale și de *loisir* ale populației investigate se integrează procesului mai amplu, depistabil la scara Capitalei, de configurare a unui *profil cultural-urban specific*, conex altor procese sociale ce se desfășoară în perimetrul municipiului București;

2. *Unitatea de structură* a intereselor, practicilor și aspirațiilor culturale și de *loisir* transpare dincolo de caracterul lor polimorf. Necesitatea studierii acestora în funcționalitatea lor strictă, imediat-culturală, cît și în cea mai largă deschidere, socială, presupune urmărirea intereselor, practicilor și aspirațiilor culturale și de *loisir* în perspectivă *dinamică*. Acest lucru a ieșit pregnant în evidență, îndeosebi în cursul etapei 1977, cînd cercetarea intereselor, practicilor și aspirațiilor culturale și de *loisir* a avut loc în contextul traducerii în viață a hotărîrilor primului *Congres al educației politice și al culturii socialiste*;

3. Starea nesatisfăcătoare a unor echipamente culturale și de *loisir* din rețeaua municipală, insuficiența numărului lor în unele zone rezidențiale nou construite (de ex. zona Berceni), dublată de apariția unor fenomene de migrație spre zona centrală a orașului, de evaziune concomitentă pentru consum cultural și de servicii și de petrecere a timpului liber sau de repliere pe activități de „interior” și consum cultural de tip *mass-media* evidențiază o serie de disfuncționalități ce-și pun amprenta asupra sistemului de interese, practici și aspirații culturale și de *loisir*, diminuîndu-le sau accentuîndu-le, pe acestea din urmă, corespunzător cu modalitatea la care indivizii acestei populații recurg pentru a-și satisface necesitățile culturale și de *loisir*;

4. Pe baza analizei sistematice și detaliate a „constelațiilor” de interese, practici și aspirații culturale și de *loisir* s-a prefigurat posibilitatea disocierii unor elemente de *tipologie* a comportamentului cultural urban. Au fost astfel depistate trei tipuri principale:

I. caracterizat prin prezența unor interese, practici și aspirații culturale și de *loisir* orientate spre informare culturală, instruire, lărgirea orizontului de cunoștințe în diverse domenii, îndeosebi în cel cultural-artistic;

II. caracterizat prin prezența unor interese, practici și aspirații culturale și de *loisir* orientate spre consum cultural prin solicitarea echipamentelor culturale și de *loisir* din afara locuinței și vecinătății, spre „contact social” (întâlniri, reuniuni, ieșiri în afara orașului etc.);

III. caracterizat prin prezența unor interese, practici și aspirații culturale și de *loisir* orientate spre activități de consum cultural de tip *mass-media* în interiorul locuinței, spre activități menajere „de interior”.

Acste tipuri nu se prezintă într-o formă pură, ci se structurează cuprinzând „constelații” de interese, practici și aspirații culturale și de *loisir* dominante, în jurul cărora gravitează toate celelalte. În realitate, avem de-a face desigur cu tipuri combinate, situația menționată meritând, credem, o mai detaliată cercetare specială ulterioară.

5. Configurația „constelațiilor” amintite permite, pe de altă parte, evidențierea activităților culturale și de *loisir* ce se bucură de o solicitare reală, mai intensă, ca și activitățile culturale și de *loisir* deficitare, a căror necesitate se face resimțită. Pe baza acestor „constelații” se pot stabili eventuale „centre” de interese culturale și de *loisir*, la nivelul conștiinței culturale a populației, în plan teritorial, fapt ce poate conduce la o regândire a funcționalității echipamentelor culturale și de *loisir* atît în ceea ce privește polivalența, complementaritatea funcțională, cît și în ce privește diferențialitatea ansamblor culturale. Acestea, în concepția noastră, trebuie să reprezinte un echipament cultural și de *loisir* complex, cuprinzînd spații cu destinații polifuncționale: săli de spectacole ce pot deveni și spații de reuniune, dans etc.; săli de sport, săli pentru activități de cerc și afinități comune — tehnică, foto, cinematografism etc., la care se adaugă bibliotecă, colecții de ziare și reviste, discotecă, spații de „contact social”, întâlniri pentru grupuri de discuție. Aceste ansambluri culturale ar urma să fie amplasate în centrele civice ale zonelor rezidențiale nou construite, în apropierea unor centre (complexe) comerciale cu care ar urma să se integreze spațial, sau să fie dintru început concepute ca *ansamblu cultural-comercial* care să includă magazine alimentare, restaurant, cafă-bar, librărie, difuzarea presei, unități de prestări servicii, astfel încît să aibă loc o solicitare concomitentă, comercială și culturală.

6. Aceste ansambluri culturale nu exclud posibilitatea funcționării, în alte zone, a unor spații improvizate sau amenajate *ad-hoc* la nivelul unor cvartale, al vecinătății, pentru adăpostirea unor activități similare destinate copiilor, tineretului, școlar, femeilor casnice și pensionarilor, desfășurîndu-se activitatea pe bază de voluntariat obștesc și a unor modalități de prestări servicii și de *loisir* itinerante (de ex. bibliobuz).

7. În legătură cu manifestările generate de desfășurarea Festivalului Național „Cîntarea României”, credem că se impune elaborarea unui *test de interese culturale* care, alături de mijloacele clasice de testare a aptitudinilor artistice, să poată fi pus la îndemîna activiștilor culturali, animatorilor culturali voluntari din întreprinderi în vederea depistării talentelor autentice, a celor mai înzestrați și pasionați participanți. Elaborarea unui asemenea test, ca și a altor instrumente de cercetare a activității cultural-educative de masă nu poate fi separată de elaborarea, posibilă doar într-un colectiv interdisciplinar, a unui sistem de *indicatori sociali ai activității cultural-educative, de masă, artistice și de petrecere a timpului liber*, în măsură să contribuie la o mai bună cunoaștere a realităților (nu numai pe baza unor rapoarte convenționale și a unor indicatori statistici culturali nediferențiali), la o mai riguroasă evaluare a posibilităților instituționale, permițînd exercitarea unui control periodic operativ. S-ar putea pune, astfel, bazele unei concepții clare privind eficientizarea rețelelor cultural-educative, a activităților realizate prin acestea, pornind nu de la parametri „ideali”, ci de la situația reală cunoscută asupra căreia se acționează în chip rațional, pe toate planurile, în scopul înlăptuirii *politicii culturale a partidului nostru*.